

ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕКСИКОНУ НЕОФЕМІННИМИ ОДИНИЦЯМИ

У статті розглянуто питання розвитку української мови на сучасному етапі. Увагу приділено аналізу нових лексичних одиниць, що репрезентують словник жіночих номінацій. З огляду на зовнішні та внутрішні чинники змін в лексико-семантичній системі досліджено дериваційні входження (зокрема утворені суфіксальним способом) на позначення осіб жіночої статі. У межах лексико-семантичної групи «особа за родом її діяльності» визначено основні актуальні напрями трудової діяльності жінки.

Ключові слова: розвиток мови, соціальні чинники, словотворчий потенціал, інноваційна лексика, фемінітиви, лексико-семантична система.

Постановка проблеми. Динамізація лексико-семантичної системи української мови завжди була у полі зору представників мовознавчої спільноти, оскільки розвиток будь-якої мови (як природний спосіб її соціального існування) протікає під знаком постійного удосконалення та збагачення її функціональних можливостей [7, с. 152]. Особлива увага до цього питання зросла на сьогоднішньому етапі розвитку української мови – у період значних процесів оновлення її функціонуючого лексикону. Зокрема, нині спостерігається надзвичайно активний вихід фемінної лексики з мовної периферії [13, с. 116]. Крім того, «Активізація процесів фемінінного словотворення на межі тисячоліть, – як зазначають дослідники, – викликала до життя широку й барвисту палітру нових найменувань жінки» [1, с. 27]. Це, зі свого боку, дало підстави висунути нові завдання у площині сучасної лінгвістики і стало підґрунтям актуальних наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання оновлення українського лексикону неофемінінними одиницями на сучасному етапі розвитку лексико-семантичної системи стали об'єктом вивчення багатьох дослідників. Так, О.Тараненко розглядає актуалізовані моделі в системі словотворення української мови останній десятиліть, зокрема, процеси суфіксальної фемінізації [9]; М. Брус, досліджуючи формування категорії жіночості на різних часових зрізах і функціонування її впродовж писемного періоду розвитку української мови, приділяє значну увагу фемінітивам українського словника ХХІ століття [3]; А.Архангельська, звертаючись до проблем словотвірної фемінізації, аналізує відображення дериваційних жіночих номінацій в граматиках кінця ХХ – початку ХХІ ст. [1], а також висвітлює лексикографічну фіксацію новітніх назв осіб жіночої статі в наявних словниках неологізмів останнього періоду [2]; Л.Томіленко. описує фемініні лексичні одиниці юридичної царини в українській загальнономовній лексикографії на межі тисячоліть [10]; М. Вакуленко у своїх дослідженнях фемінінних лексичних одиниць піднімає проблеми нормативності інноваційних входжень в українському дискурсі [4] та ін.

Однак, попри наявні теоретичні й практичні розвідки окресленого питання, вивчення різних аспектів феміної неології залишається актуальним з-поміж інших важливих завдань сучасного мовознавства. З огляду на те, що на сьогодні український лексикон найбільш повно й об'єктивно репрезентує Словник української мови в 20-ти томах (СУМ–20), інноваційні процеси, пов'язані з появою феміних одиниць, раціонально розглянути на матеріалі цієї авторитетної лексикографічної праці (порівняно із 11-томним Словником української мови (СУМ–11)).

Об'єкт дослідження – феміні інноваційні входження в системі української мови.

Предмет дослідження – дериваційні фемінітивні утворення на позначення «особа за родом її діяльності».

Матеріал дослідження: реєстри тлумачного Словника української мови в 20-ти томах (СУМ–20) – перші 11 томів, а також 11-томного Словника української мови (СУМ–11) (у порівняльному аспекті).

Формулювання мети статті (постановка завдання). Актуальність вибору проблеми визначила **мету дослідження:** здійснити аналіз інноваційних входжень, зокрема феміних номінацій на позначення «особа за родом її діяльності», на сучасному етапі розвитку української мови. Мета передбачила вирішення таких **завдань:** окреслити власне мовні та позамовні чинники змін в лексико-семантичній системі української мови, з огляду на активність феміних одиниць; виявити активні словотвірні ресурси мови щодо появи іменників зі значенням осіб жіночої статі; у межах активних словотвірних моделей описати нові фемінітиви на позначення професійної належності особи; схарактеризувати основні роди занять особи в аналізованій лексико-семантичній групі слів.

Виклад основного матеріалу. Безперервність змін мовної системи зумовлена внутрішніми (власне мовними) і зовнішніми (соціальними) чинниками у їх взаємодії й взаємообумовленості. Вплив соціальних факторів на мову найбільш повно й різносторонньо відбувається через посередництво, розширення та розвиток її соціальної ролі. Загальновідомо, що мова не тільки служить засобом спілкування у суспільстві, а є також знаряддя опису самого суспільства. «Мова у відомому смислі служить барометром суспільного розвитку, оскільки в ній відображаються основні коливання, зміни в житті суспільства» [5, с. 56]. Вагомі перетворення у різних сферах соціуму на сьогодні значною мірою позначилися на реакції лексичного складу мови. Зокрема, нові політичні процеси і соціальні орієнтири (передусім сучасний гендерний рух, активна позиція жінки в суспільстві) стали стимулом перебудови лексико-семантичної системи української мови щодо поповнення її складу фемініними одиницями.

З іншого боку, у самій мовній системі закладені процеси, які є чинниками лінгвальної еволюції. Системні характеристики мають насамперед закономірності словотворення та наявний словотвірний арсенал засобів. Система українського словотвору організована таким чином, що за будь-яких суспільних змін потужний дериваційний матеріал засобів стає підґрунтям для збагачення словника. Значні різновекторні зміни в системі сучасної української мови останніх десятиліть, як зазначає відомий український мовознавець О. Тараненко, свідчать про «мобілізацію мовних ресурсів для вираження ціннісних переорієнтацій та формування нової системи пріоритетів українського суспільства» [9, с. 9], де важливе місце посідає активізація процесів словотворення. Інтенсивний рух системи українського словотворення цього періоду, зумовлений його внутрішньою силою,

виявляється як у творенні нових, так і в розширенні використання у масовому вжитку певних уже наявних окремих найменувань відповідних словотвірних типів [9, с. 9].

Взаємообумовленість та нерозривний зв'язок зовнішніх й внутрішніх закономірностей динаміки мови є тим механізмом, що спонукає лексико-семантичну систему до різного роду перетворень, забезпечує її функціонування, а також визначає специфіку розвитку та вдосконалення словникового складу. У цьому аспекті слушною є думка А. Архангельської: «Бурхливі та суперечливі процеси оновлення українського лексикону, зокрема й сучасна українська неофемінінна словотворчість, зумовлені загальними тенденціями демократизації та лібералізації суспільних і мовних норм та покликани забезпечити розвиток мови відповідно до її нового соціально-політичного статусу» [1, с. 27].

На сьогодні найґрунтовніше і найповніше відображає функціонування та розвиток української мови (зокрема й відповідні зміни в ній) СУМ-20, оскільки завдання нового тлумачного словника – показати сучасний стан лексичного складу української літературної мови і представити з необхідною повнотою її лексику. Дослідники, наголошуючи на ролі тлумачних словників, зазначають, що в основу цього типу словників покладена «...єдина (реальна) мовна свідомість певного людського колективу в певний момент часу» [14, с. 90]. Нині Саме СУМ-20, який характеризується вичерпністю подання мовного матеріалу, дає змогу провести вивчення інноваційних фемінітивів в українській мові. У дослідженні неофемінінними одиницями вважаємо нові лексичні входження на позначення осіб жіночої статі в системі СУМ-20 порівняно з СУМ-11.

Поява дериваційних інновацій зі значенням жіночності пов'язана із суфіксальним способом як одним із основних і найактивніших у системі сучасного словотвору української мови. В умовах теперішньої демократизації функціонування і розвитку мов українська мова (як і інші слов'янські мови), звичайно, демонструють активізацію процесів суфіксальної фемінізації як наслідок дії загальносоціального та номінативно-експресивного чинників [9, с. 110].

Предметом визначення продуктивності фемінізувальних формантів у нашому дослідженні стали аналізовані лексичні одиниці на позначення жіночої статі із загальною семантикою «особа за родом її діяльності», які в групі іменникових неологізмів становлять значну частину.

Аналізуючи дериваційний процес появи нових слів та відповідні словотворчі морфеми, простежуємо той факт, що кожен елемент словотворення має свої, властиві лише йому, встановлені словотвірні зв'язки. «Кожна словотворча морфема має визначене коло слів і основ, з якими вона може поєднуватися в процесі словотворення і утворювати те чи інше слово». [12, с. 45] Так, інноваційні деривати на позначення осіб жіночої статі творяться за допомогою суфіксів **-к-(а)**, **-иц-(я)**, **-ин-(я)**, **-ес-(а)** від іменникових основ (повних чи усечених) чоловічого роду зі значенням особи [11, с. 27]: *банкiр* → *банкiрка* (розм.), *батутист* → *батутистка*, *виробник* → *виробниця*, *водій* → *водійка* (розм.), *дизайнер* → *дизайнерка*, *здобувач* → *здобувачка*, *керлініст* → *керліністка*, *медійник* → *медійниця*, *мистець* → *мисткиня*, *операціоніст* → *операціоністка*.

У групі фемінінних новотворів, мотивованих іменниками чоловічого роду зі значенням особи, найбільш продуктивними виявлено словотвірні моделі із суфіксами **-к-(а)** (*автомобілістка*, *відеожурналістка*, *зварювачка* (рідко), *інженерка*, *каскадерка*,

мотоциклістка, олімпійка) та *иц-(я)* (*байдарочниця, вакуумниця, вертолiтниця, крейдувальниця, макетувальниця, налагоджувальниця*).

У межах словотвірного типу на позначення осіб жіночої статі малою продуктивністю характеризується формант **-иц-(я)** (*борчиня, кіномисткиня*).

Непродуктивним у процесі творення жіночих номінацій є словотворчий компонент **ес-(а)**.

Як бачимо, у поширенні словотвірних моделей професійних сфер слововжитку (зокрема номінацій за родом діяльності жінки) відіграють роль відповідні словотворчі суфікси. Варто зауважити, що у лексико-семантичній групі іменників, що називають осіб за родом діяльності, дериваційні зв'язки виступають однією з найсуттєвіших ознак [8, с. 144].

У групі досліджуваної фемінної лексики, поява якої викликана зростанням активності та утвердженням нової ролі жінки в сучасному суспільстві, розглянемо професійні сфери, у яких на сьогодні «нова» жінка змогла самовизначитися і самореалізуватися. Зазначимо, що інноваційні жіночі номінації відображають найрізноманітніші роди занять особи: від інтелектуальної сфери до виробничої.

Найкраще значення слова (особливо того, що недавно ввійшло до лексичного складу) демонструють, звичайно, його словникові ілюстрації: власне, оточення лексеми і визначає її семантичне наповнення. Наприклад: *атакувальниця* «*Чималу роль у перемозі волейболісток зіграла юна, але надзвичайно здібна нова атакувальниця*» (з газ.); *кіномисткиня* «*Журі програми “Особливий погляд” Каннського кінофестивалю очолила видатна французька кіномисткиня*» (із журн.); *мовознавиця* «*Запорукою успіху мовознавиця вважає наполегливу працю та, звісно ж, підтримку висококваліфікованих наставників*» (з газ.). Варто й назвати, що в українському лексиконі з'явилися іменникові неологізми на позначення номінацій осіб жіночої статі, діяльність яких пов'язана, скажімо, з військовою службою, небезпечним видом спорту чи професією, дотичною до важкої фізичної роботи: *вагонниця* «*Маю одинадцять років стажу роботи вагонницею*» (із журн.); *давильниця* «*Під час подорожі я бачив важку працю давильниць винограду*» (із журн.); *контрактниця* «*Все більше жінок змінюють шпильки на берці та стають контрактницями, підписавши контракт зі Збройними силами України*» (із журн.); *кікбоксерка* «*У фінальній сутичці категорії до 55 кг суперницею українки була кікбоксерка з Великої Британії*» (із журн.); *мотоперегонниця* «*Мотоперегонниця успішно пододала гірські дороги й навіть піски пустелі, хоча такі випробування витримали не всі учасники ралі*» (із журн.).

Мовний матеріал показав, що значну групу іменникових неологізмів на позначення жіночої статі за родом її діяльності становлять лексичні одиниці із семантикою, яка характеризує активну позицію жінки у сфері науки (*здобувачка, компаративістка, літературознавиця, мовознавиця, мислителька, науковця*). Зрозуміло, що у самій соціальній дійсності вже з'являються об'єктивні підстави для відповідного позначення функцій жінки, що репрезентантує СУМ-20.

Не меншою активність характеризується група жіночих номінацій, що позначає особу, діяльність якої пов'язана із мистецтвом (*дизайнерка, карильйоністка, кларнетистка, кубофутуристка, мисткиня, неоймпресіоністка, неореалістка, новелістка*). При цьому жінка дотична до творчого процесу відображення дійсності у художньо-звукових образах, словесних художніх образах, у творах, основним зображальним засобом яких є малюнок та ін.

Серед зазначених іменників значне місце займають фемінні новотвори, які представлені лексичними одиницями із семантикою особи, яка займається видом мистецтва, продукти якого створюють за допомогою кінознімання реальних, спеціально інсценованих або відтворених засобами анімації подій: *кінематографістка, кіноакторка, кінодокументалістка, кіномисткиня, монтажерка (рідко)*. Кіноіндустрія стрімко розвивається останні роки, і попит на спеціалістів в ній значно виріс. Як свідчить аналізований мовний матеріал, дієвість жінки у цій сфері значно активізувалася через опанування нової професійної ролі.

З огляду на те, що на сьогодні також стрімко розвивається медійна сфера, і в ній з'являються поняття, що потребують мовного вираження, зокрема й на позначення осіб, які забезпечують цю сферу, низка жіночих номінацій репрезентована у новому словнику (*відеожурналістка, інтерв'юерка (інтерв'юєрка), медієвістка, медійниця*) поповнила групу дериваційних утворень професійного вжитку.

Групу фемінних неологізмів поповнили значною мірою й лексичні одиниці, семантика яких пов'язана із виробництвом, господарською діяльністю, робітничою професією тощо (*декатирувальниця (текст.), екскаваторниця, замітальниця, заморочувальниця, каструльниця, кролівниця, макетниця, налагоджувальниця, намазувальниця, опоряджувальниця*). Зазначимо, що процес, під час якого створюють матеріальні блага, необхідні для суспільства (виготовлення предметів, матеріалів і т. ін.), завжди був дотичний до праці жінки. Проте останнім часом активізувалася роль «жіночих» професій, пов'язаних з безпосереднім виготовленням продукції.

До частотних новотворів варто також віднести дериваційні одиниці на позначення особи жіночої статі, яка професійно пов'язана із спортивною діяльністю (*автомоделістка, бобслейстка, батерфляйстка, каскадерка, кікбоксерка, культкристика, кролістка, мотоголиця, мотоспортсменка*). Репрезентовані фемінні номінації в новому СУМ-20 свідчать про активну позицію жінки у сфері спорту: прагнення досягти спортивних висот, опанувати відповідно складними видами спорту, конкуруючи з чоловіками.

Поповнили лексичний склад української мови й жіночі номінації, на позначення професійних занять особи, що стосуються сфери обслуговування (*барменка, візажистка, водійка (розм.), дизайнера, консьєржка, лазниця, модельєрка*). Фахівці сфери туризму, індустрії краси, розваг і відпочинку тощо

останнім часом користуються попитом на ринку праці, при цьому затребувані, зокрема, особи жіночої статі.

Як бачимо, у постійному збагачення словникового складу ключову роль відіграють словотворчі можливості й системна організація української мови. Потенційне в системі словотвору у певний час під впливом зовнішніх «сприятливих» умов відображається у відповідних інноваційних одиницях. Таким чином, у мові реалізуються регулярні процеси деривації, у результаті чого «Діяльнісний характер мови виявляється в «кінцевому продукті» цієї діяльності – новоутвореннях того чи іншого часу», відображаючи позамовну дійсність [6, с. 201].

Висновки. Аналіз фемінних інноваційних входжень на позначення «особа за родом її діяльності» показав, що на сьогодні суттєво активним є процес дериваційного утворення жіночих номінацій. З огляду на активність фемінних одиниць окреслено власне мовні та позамовні чинники змін в лексико-семантичній системі української мови, які перебу-

вають в тісній взаємодії і взаємозв'язку. Серед зовнішніх стимулів розвитку українського лексику визначено значні перетворення в соціумі, зокрема демократизація суспільства, політика щодо гендерної рівності, розширення меж жіночої соціальної ролі. Зовнішні чинники стимулюють дієвий механізм внутрішніх ресурсів: словотворчого потенціалу, системної мовної організації, законів розвитку мови. Встановлено, що найактивнішим способом появи слів на позначення жіночої статі є суфіксація. У межах нових лексичних одиниць визначено продуктивні словотвірні моделі: фемінні новотвори, мотивовані іменниками чоловічого роду зі значенням особи, утворені за допомогою суфіксів **-к-** (**а**) та **-ниц-(я)**. Виявлено, що в аналізованій лексико-семантичній групі нових слів рід занять жінки пов'язаний з різними сферами діяльності: наука, мистецтво, культура, кіно, спорт, виробництво та ін.

ДЖЕРЕЛА

1. Словник української мови : в 11-ти томах. <http://sum.in.ua/>
2. Словник української мови : в 20-ти томах (1-11 томи). <https://services.ulif.org.ua/exp/Entry/index?wordid=57199&page=1822>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27–40.
2. Архангельська А. М. Фемінінні інновації в новітньому українському назовництві. *Мовознавство*, 2014, № 3 С. 34-50.
3. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування : монографія. ІваноФранківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
4. Вакуленко М. О. Декілька зауваг щодо фемінітивів української мови. *Вісник НАН України*. 2018. № 1. С. 86–89.
5. Дешериев Ю.Д. Проблемы функционального развития языков и задачи социолингвистики. *Язык и общество*. Под. ред. Ф.П. Филина. Москва : Наука, 1968. С. 55-61
6. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. Москва : Наука, 1992. 220 с.
7. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка : учебное пособие для филологических специальностей университетов. Москва : Высшая школа, 1989. 216 с.
8. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. 150 с.
9. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення української мови (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 248 с.
10. Томіленко Л. М. Фемінітиви юридичної царини в українській загальномовній лексикографії ХХ-ХХІ століть. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (2019., м. Київ): у 2-х ч. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч.1. С. 209-212.
11. Український правопис. Київ, 2019. 282 с.
12. Шанский Н. М. Основы словообразовательного анализа. Москва : Учпедгиз, 1953. 56 с.

13. Шеремет А. В. Сильові особливості вживання фемінативів в українських перекладах англійських художніх творів (на матеріалі перекладів Дж.Р.Р. Мартіна). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Сучасні комунікації»*. Київ, Київ, Т. 32 (71) . 2021. №. 1, Ч. 1. С.116-120.
14. Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем : монографія. Київ: Наукова думка, 2004. 324 с.

Стратулат Н.В., канд. філол. наук, доцент, професор
Национальная академии внутренних дел, Киев

ОБНОВЛЕНИЕ УКРАИНСКОГО ЛЕКСИКОНА НЕОФЕМИННЫМИ ЕДИНИЦАМИ

В статье рассмотрен вопрос развития украинского языка на современном этапе. Внимание уделено анализу новых лексических единиц, представляющих словарь женских номинаций. Учитывая внешние и внутренние факторы изменений в лексико-семантической системе, были исследованы деривационные неологизмы (в частности образованные суффиксальным способом), обозначающие лиц женского пола. В лексико-семантической группе, характеризующей лицо по роду его деятельности, определены основные актуальные направления профессиональной деятельности женщин.

Ключевые слова: развитие языка, социальные факторы, словообразовательный потенциал, инновационная лексика, феминативы, лексико-семантическая система.

Stratulat N.V., candidate of Philology Sciences, associate professor, professor
National Academy of Internal Affairs, Kyiv

UPDATING THE UKRAINIAN LEXICON BY NEOPHEMICAL UNITS

The article deals with the development of the Ukrainian language at the present stage. Attention is paid to the analysis of new lexical units representing the dictionary of women's nominations. Taking into account the external and internal factors of change in the lexical-semantic system, derivational occurrences (in particular, formed by the suffix method) to denote females have been investigated. Within the lexical-semantic group "a person by the nature of his activity" the main relevant areas of woman's work are identified.

Key words: speech development, social factors, word-formation potential, innovative vocabulary, femininities, lexical-semantic system.